

Dra. A. M. J. de Haan

Geschiedenis van de Heilige Geest en het Heilige Geesthofje te 's-Gravenhage

Inleiding

'In den name des Vaders, des Soons ende des heylighen Gheests Amen. Want alle zaecken die in den tijt gheschyen mitter tijt verganckelick zijn zoe est noot dat men ze daeromme mit gheschripte ewich maecke . . . tot nutschip ende tot profyt des heylighen Gheest ende der armer ellendigher menschen' opdat de armen 'niet en bederven van hongher ende commer' en de milde gevers 'de wercken der barmherticheyt werven om lavenisse hoirder zielen te hebben als zij niet meer te bieden en hebben dan die arme naecte ziele ende als zij van allen vrienden ende maghen vergeten zijn'.¹ Zoo luidt de aanhef van het Cartularium van de Heilige Geest in Den Haag.

De oorsprong van de tafels van de Heilige Geest, kortweg Heilige Geest genoemd, wordt door Dr. P. P. M. Alberdingk Thijm als volgt geschetst:

'In de eerste eeuwen van het Christendom, toen de bisschop niet meer persoonlijk aan de eisen der armenverzorging kon voldoen, traden de diaconiën op als de oudste „bureelen van weldadigheid". Vervolgens kwam in de 6e eeuw het stelsel op dat elk bisdom zijn eigen armen zou moeten onderhouden en in de 8e eeuw – na het in het leven roepen van het parochiestelsel – volgden daaruit vanzelf even zovele kamers of besturen voor het patrimonium pauperum als er kerken of

parochiën in een bisdom waren. De oudere organisatie der armenverpleging ging in de 11e eeuw overal teniet en later vinden wij als instellingen van algemene armenzorg de tafels van de Heilige Geest, alle als parochiale instellingen. Hun naam ontleenden deze ongetwijfeld aan de broederschap van de Heilige Geest, die in de tweede helft der 12e eeuw door Guy de Montpellier gesticht, evenals tal van andere geestelijke en leekenbroederschappen verpleging van zieken en armen ten doel had, maar – wat bij geen der anderen het geval was – de algemene armenzorg zonder onderscheid. Zo werd de eerste broederschap van de Heilige Geest in de Nederlanden in 1186 te Kamerrijk gesticht. Met de naam nu ging ook die algemeenheid van roeping van de broederschap over op de tafels van de Heilige Geest. Te Gent vond men weldra zeven zulke tafels, een voor elke parochie. De bestuurders waren de aanzienlijkste burgers, door een deftig kiescollege gekozen. Bij het aanvaarden van het ambt moest de gekozene een eed afleggen in handen der officieren (= bestuur) van de parochie'.²

De parochiën der M.E. waren geen kerkelijke, maar staatsrechtelijke instellingen, met een eigen bestuur, rechtspersoonlijkheid en werkring. Op de parochiën nu rustte na de kruistochten in hoofdzaak de armenzorg. Wel werd de liefdadigheid ook uitgeoefend door particulieren en bijzondere corporaties, wel werd soms zelfs iets daarvoor gedaan door de burgerlijke overheid uit inzamelingen 'bi gemeenre bedden' en uit daartoe bestaande fondsen, maar zij was vooral een parochiale aangelegenheid.³ Nu vormde daarenboven elk der instellingen van de parochie of het kerspel een eigen persoonlijkheid met een apart bestuur en veelal ook met een eigen patroon naar wien zij dan gewoonlijk genoemd werden. Zo droegen de parochiale armenkassen in Holland naar de algemene patroon der armen de naam van Heilige Geesttafels of kortweg Heilige Geest en de besturende colleges die van

uit: jaarboek Die Heilige Geest
1969, pp. 18-19

Heilige Geestmeesters. Als parochiale instelling was de Heilige Geest overal in de Nederlanden gevestigd in de midelpunten der parochie, de kerken. In deze kerken had men tafels aan de Heilige Geest gewijd, de zogenaamde mensae Sancti Spiritus, waar de gaven aan de armen – zowel in natura als in geld – werden uitgedeeld. In de grote Brabantse steden blijken deze tafels reeds in de 1e helft der 13e eeuw te bestaan, maar in Den Haag kon van een georganiseerde armenzorg en de instelling van een afzonderlijke Heilige Geest pas sprake zijn na de vorming van de parochie (\pm 1276) en de afsplitsing van Haagambacht van het ambacht Monster, welke ongeveer in dezelfde tijd moet hebben plaatsgehad. Met de Hervorming brak een tweede tijdvak in de geschiedenis der instelling aan.

I – VOOR DE REFORMATIE

De eerste vermelding van het bestaan van de Heilige Geest in Den Haag vinden we in een slechts in copie bewaard gebleven acte d.d. 9 oktober 1311, waarin de parochiepaap en schepenen van Den Haag oorkonden dat Heyne van Loon een eeuwige rente van 1 pond jaarlijks verdeelt in 5 schellingen voor de kerk, 6 schellingen voor de parochiepaap en 10 schellingen in het blok van overzee – het offerblok voor het Heilige Land – en daarbij bepaalt dat bij het ontbreken van dit offerblok de Heilige Geest in Den Haag die 10 schellingen zou innen.⁴

De oudste originele in het archief van de Heilige Geest aanwezige acte is een voor schepenen van Den Haag d.d. 4 mei 1339 verleden rentebrief groot 8 schellingen hollands, verschuldigd krachtens making aan de Heilige Geest door Gheryd Obrecht 'in sinen lesten live' en rustend op een hofstede in het Westambacht. Deze rente verviel jaarlijks op Voorschoten markt (28 juli) en werd betaald in 'ewelick'

staende alzulck ghelt daer men wijn ende broot om coopt', d.w.z. in goede courante pasmunt.⁵

De Heilige Geestmeesters der St Jacobskerk waren vier in getal en werden gekozen uit de welgestelde zelfstandigen. Voor het eerst wordt van hun aanstelling gerept in 1356 – in de instructie van Gijskijn van Ammers als baljuw van Den Haag waarbij deze het recht krijgt hen te benoemen – maar vermoedelijk werden zij vroeger door de graaf of de ambtenaar die hier namens hem het bestuur uitoefende, de meyster van den Hove, aangesteld. In 1514 verleende Maximiliaan van Oostenrijk het privilege waarbij onder andere werd bepaald dat de weesmeesters, kerk- en getijde-meesters, Heilige Geest –, huizitten – en ziekmeesters voortaan zouden worden aangesteld door baljuw, schout en schepenen met advies en goeddunken van de pastoor. Sedert 1560 maakte de magistraat de nominatie op waaruit de stadhouder of de president van het Hof de electie had⁶ en sinds 1653 stelde de magistraat zelf de godshuismeesters aan.⁷ Deze godshuismeesters hadden aanvankelijk geen instructie, maar dit veranderde in 1524. In dat jaar hadden kerkmeesters, Heilige Geestmeesters, gasthuismeesters enz. reeds enige jaren lang hun goederen naar hun genoegen geadminiistreerd zonder daarvan enige verantwoording af te leggen. De gemeente toonde zich hierover zeer ontevreden, maar de meesters beweerden niet tot rekenschap verplicht te zijn. Het Hof van Holland besliste in dezen anders en zo werd op 12 augustus 1524 door de stadhouder een instructie voor genoemde meesters vastgesteld. Jaarlijks moest rekening gedaan worden voor baljuw, schout en schepenen, daarover geroepen de pastoor. Een exemplaar der in duplo opgemaakte rekening moest met het journaal en de acquiten onder berusting van de magistraat blijven in een speciaal daarvoor gemaakte kist. Een der 4 meesters moest de boekhouding doen, terwijl allen op de hoogte zouden zijn van de uitgaven.

Indien nodig, dan mochten de Wet en de Heilige Geestmeesters een rentmeester aanstellen 'yemant nut en bequaem tot een redelijc cleyn salarys.'⁸

De Heilige Geestmeesters hadden een dubbele taak. Zij hadden het toezicht op het Heilige Geestaltaar aan de Noordzijde der St. Jacobskerk waarop zij in 1403 een eeuwigdurende kapelanie hadden gesticht. Zij waren collatores of medecollatores van verscheidene beneficies en vicarieën op hun en op andere altaren en moesten toezien op het houden van de daaraan verbonden kerkelijke diensten. Een enkele maal controleerden zij op verzoek de kerkelijke verplichtingen van anderen. Zo vinden wij in de blaffaard van 1556 aangetekend dat het Sinte Barbaraconvent dat jaar eenmaal in gebreke was gebleven de door Hugo van Assendelft bevolen mis te celebreren. (Bij niet nakoming van deze verplichting zou de door Assendelft aan het klooster vermaakte rente aan de Heilige Geest vervallen die ook de betreffende acte in bezit had).

Jaarlijks hielden zij aan hun eigen altaar⁹ vier generale memoriediensten voor hun weldoeners. De milde gevers verbonden n.l. aan hun schenkingen vaak de voorwaarde van een jaargetijde of memoriedienst. Deze diensten bestonden meestal in een vigilie van negen lessen op de vooravond en op de dag zelf een mis van Requiem, al dan niet gevolgd door een aan het graf te lezen Miserere, een De profundis en een collecte de defunctis. Bij beide diensten werd een aantal kaarsen bij het graf gezet en deed de schoolmeester dienst met zijn koor. Doorgaans werden deze diensten gehouden aan altaren in de St. Jacobskerk, een enkele maal ook elders. Die memoriediensten gingen in de regel vergezeld van uitdelingen van brood, spek, vlees, haring, boter, schoenen, hemden, wollen lakens enz. die op een tafel voor het koor uitgestald en na de mis door de Heilige Geestmeesters – meestal op het graf van de overledene – aan de armen werden

uitgedeeld. Dikwijls betrof dit vrij belangrijke giften o.a. bij de memorie van Andele Stalinne een uitdeling van 1000 broden, bij die van Lise Lemmel van 800 broden; bij die van Jan Ruichrock van de Werve met zijn gezin: aan 13 arme mannen ieder 4 el zwart of grauw mantellaken, aan 13 armen die geen tabbaard of brood genoten hadden ieder een paar schoenen en verder nog 50 broden aan de armen.¹⁰ Naast hun kerkelijke werkzaamheden hadden de Heilige Geestmeesters de zorg voor de Heilige Geestarmen, 'zijnde allerhande nooddruftige en behoefte menschen in 't generael.' Den Haag kende n.l. verscheidene categorieën armen: de armen die van het Heilige Kruisgilde leefden; de Huiszitten armen die niet in staat waren zelf op pad te gaan; de bloedarmen die zó arm waren dat ze langs de huizen om brood bedelden en tenslotte – last but not least – de Heilige Geestarmen. Voor deze armenzorg stonden de Heilige Geestmeesters een aantal bronnen van inkomsten ter beschikking: Zoals reeds vermeld werd het college met schenkingen bedacht, terwijl zij ook de beschikking hadden over hun bordencollecten in de kerk, de offeranden aan het altaar en onder de preek en de aalmoezen in de offerblokken. Verder hadden zij krachtens een overeenkomst met de magistraat in 1443 'toen het koren zo duur was' het recht op de nalatenschap der door hen verzorgden, tenzij deze verzorgden kinderen onder de 15 jaar hadden. Van dit recht was uitkoop mogelijk. Velen ook bedachten hen bij testamentaire beschikking. Zo legateerden op 27 september 1463 Claes Govertsoen en zijn vrouw Lijsbeth aan hen 13 kamers in de Assendelftstraat om daarin 13 armen te laten wonen en dezen elk jaar een halve last turf te bezorgen. En Jacop Coppier, Heer van Calshagen, vermaakte aan de Heilige Geest een som van 1350 carolus guldens. Zij waren in het bezit van rentebrieven. Rentebrieven waren waardevolle stukken en tegen diefstal diende gewaakt te worden. Soms paste men

zelfs een soort bezweringsformule toe. Zo staat in dorso van een losrentebrief d.d. 26 October 1551: 'Item desen brief hoort toe Willem Pieterszoen. Die den brief vint eer hi verloren is die sal sterven eer hi sieck (sal wesen).' Afgeloste renten mochten alleen herbelegd worden met advies van schout, schepenen en pastoor.

Het bezit aan onroerend goed diende deels tot onderdak voor de armen, en deels werd het verhuurd. Verkoop van land en renten mocht alleen plaatsvinden bij decreet van het Hof van Holland.

Al deze bronnen van inkomsten moesten 'mit gheschripte ewich gemaect' worden en daartoe werden registers aangelegd: 'deen gebonden in houte mit sloeten ende tander in een francijnen copercule'¹¹ Het derde, eveneens 'gebonden in houte mit sloeten', het in de inventaris onder nr 2 vermelde Cartularium, werd in 1537 aangelegd en bevat de door de secretaris van Den Haag, Adriaan Benninck, gewaarmerkte afschriften. De Riemer heeft voor zijn 'Beschrijving van 's-Gravenhage' (1730) een dankbaar gebruik gemaakt van 'het kleine francijne register van het Heilige Geesthuis, behelzende de aller oudste actens van de regenten dezer stede die wij ooit ontmoet hebben, en 'tgeen wij altoos hebben aangezien voor een der allerdierbaarste stukken, die de regeeringe alhier bezit en derzelve zorg tot behoud zonderling verdient.'¹² Hoe werden deze inkomsten nu besteed? Krachtens hun instructie moesten de Heilige Geestmeesters ervoor zorgen tijdig provisie op te doen en wat goeds voor de armen te kopen. In koude winters, dure tijd of andere 'nootlicheyden' moesten zij eens of tweemaal per week de ronde doen en waar nodig uitdelen. Waren de inkomsten niet toereikend, dan moest het ontbrekende maar met advies van baljuw, schout, gerecht en pastoor als belasting over de gehele gemeente worden omgeslagen 'opdat de armen in nood altijd hulp zouden krijgen en dusdoende de rijken

meer genegen zouden zijn hun aalmoezen en legaten in ruimere mate aan de Heilige Geest te schenken.' Heilige Geestmeesters mochten geen geld uit hun kantoren¹³ lenen op straffe van verhaal op de schulden. Van het door hen ontvangen geld kochten zij rogge, turf, erwten, haringen, schoenen en laken. Zij hadden voor de rogge en turf een opslagplaats in de Zak, waar in 1556 twee nachten gewaakt moest worden omdat de rogge gestolen was. Dit gaf aanleiding tot het aanbrengen van verschillende sloten, o.a. een op de valdeur. Hoe zij bij het uitdelen der goede gaven tewerk gingen vinden wij in hun Memoriaelbouck (1558) beschreven: 'Op Kersmisse dach een deelinghe van broot ende voghelen cxx portien . . . op Paeschendach hondert portien lamsvleys. In den herfst upten Haechse kermis daer zoo begint men die vleysprovens te deelen ende werden gebacken tweehondert brooden: hiervan hebben die schoolkinderen zes brooden zonder vleys; item die coralen vier broden mit vleys; den dienaar twee brooden mit vleys; Die rest deelt men den armen. In de vasten voer den zes Zondaeghen werden up elcken Zondach gedeelt hondert brooden van oortgens ende mit elck broot zes haeringen: welverstaende hebben die schoolkinderen zes brooden zonder haerinc ende die reste werden gedeelt mit harinck daervan die coralen hebben vier portien ende die knecht twee portien. Als men den harinck niet en en can becomen werdt in de plaetse van de zes haringhen een stuver gedeelt. Wie de generale delinghe heeft van vleestekens als memorien moet uitgeven in een huis: aan 1 mens 1 teken¹⁴; aan 2 mensen 2 tekens, aan meer dan twee mensen 3 tekens zonder meer, al waeren dair drie, vier, vijff kinderen ende meer. Item die haar weeckteickens hebben gheeft men ten hoichsten boven tzelve weeckteicken niet meer dan twee teickenz als zij meer zijn dan twee, Item alle cameran hebben te xiiii daeghen een tonne turffs. Item alle cameran off ziecken int commuyn

hebben des winters alle weeck een teicken oft zondaichs in den zomer alle weeck drie groot. Item die gratieteickens werden gedeelt oude menschen oft dair meest van noode is.' De vier Heilige Geestmeesters hadden ieder een kwartier waar zij elk jaarlijks 65 el linnen en 16 el wollen laken uitdeelden alsmede 12 paar mans-, 12 paar vrouwen- en 12 paar kinderschoenen en nog een bedrag uit de hand. Zij verleenden ook bijstand in algemene zin door het uitbesteden van wezen, vondelingen, krankzinnigen en door hun moeder verlaten kinderen: het geven van leergeld om een vak te leren: het betalen van de schouw van een ziek kind; het begraven van vermoorde en verdronken personen; de zorg voor vreemde doden enz. Soms ook gaven zij een bijdrage in het onderhoud van buiten Den Haag wonende kinderen. De torenwachters werden evenmin vergeten: 'Item den waeckers upten thoorn gheeft men van Alrheilighen aff tot Lichtmis xiiii daeghen voer ende nae nair dattet cout is te xiiii daeghen een tonne turfs.' Zij rekenden met week-, 14 dagen-, maand- en jaargelden. Verder waren er nog de kosten van administratie en leverantie enz.

En kosten waren er genoeg! De maatschappelijke nood was groot. Doordat met de overgang van de grafelijkheid aan de Bourgondiërs de landsheer niet langer in Den Haag zijn voornaamste verblijfplaats had, maar in de Zuidelijke Nederlanden, wat het vertier deed afnemen, mede ook doordat de plaatselijke nijverheid, de draperie – naast het grafelijk hof de voornaamste bestaansbron van Den Haag – ging kwijnen, nam de armoede in de tweede helft der vijftiende eeuw een grote omvang aan. Overbevolking, duurte, hongersnoden en oorlogen maakten dat de overgrote massa der bevolking op een zeer laag levenspeil stond. In 1481 waren de Heilige Geestarmen reeds 1400 in getal. De magistraat van Den Haag ziet in 1483 geen kans de bede op te brengen 'ende oick die arme luyden, die om broet gaen ende

van den Heyligen Geest ende aelmissen leven, die dair wel zijn twee ende twintich hondert in getale die over zeven of acht jaeren voirleden omme aelmoesse niet en gyngen, eer tvoirscreven oirloge ende duren tijt aenstont ende onse ruyteren ende luyden van wapenen binnen denselven onse plecke van der Hage quamen. 'Toen zal Den Haag hoogstens 7000 à 8000 inwoners geteld hebben. Scheveningen had het nog slechter: van de 190 gezinshoofden gingen 50 dagelijks met hun kinderen langs de huizen bedelen, van de resterende 140 moesten 100 hun brood 'van dagen tot daige an den andere veertich te zee ende anders winnen.' In 1514 zijn in Den Haag in totaal 1198 huizen, waarvan 29 aan priesters behoren, 242 zijn arm en ledig, 180 horen toe aan suppoosten van den Hove, 747 huizen waren belastingplichtig, maar 'aengaende heurluyder huysen, die ter neeringhe van der draperie staen, sijn binnen 10 jaeren herwerts wel den derden penninck in prijs gemindert, te weten, dat sij upt derdendeel nae soeveel niet en gelden en zouden als die over 10 jaeren wel gegouden zouden hebben.' Van de 222 Scheveningse haardsteden zijn 56 arm en 'vergaen mits de zee.'¹⁵

Om in deze treurige situatie enigszins te voorzien had de magistraat van Den Haag op 11 September 1500 van Philips de Schoone het octrooi verkregen dat alle erfrenten verzekerd op huizen in Den Haag met de penning 16 mochten gelost worden. De Heilige Geest bezat veel huisrenten en duchte schade van dit octrooi. Daarom richtten de meesters zich tot Philips de Schoone met de verklaring dat zij jaarlijks aan memoriën en uitdelingen van brood, vlees, haring, bier, schoenen, hemden, linnen, lakens, wollen lakens en doodkisten meer dan 1200 pond hollands uitgaven en dat de consequentie van de losbaarheid der renten zou zijn dat niemand meer aan de Heilige Geest zou willen legateren. Bij octrooi van 25 mei 1505 bepaalde de graaf dat de aan de Heilige Geest gelegateerde of voor een memoriedienst bestem-

de renten onlosbaar zouden zijn en alleen overdraagbaar op goed land. In 1552 wendden de Heilige Geestmeesters zich opnieuw tot de landsheer. Zij hadden een voor het gerecht van Den Haag aangespannen rechtszaak verloren omdat zij niet met de stukken konden aantonen dat een rente onder het octrooi van 1505 viel. Nu lagen hun jaarlijkse uitgaven tussen 1300 en 1400 pond en maakten de onlosbare rentebrieven – jaarlijks 600 pond – een derde uit van het totaal der armengoederen. Het resultaat van dit verzoek was het octrooi van 10 november 1552 waarbij alle renten vóór 1500 hun aangekomen onlosbaar werden verklaard met de mogelijkheid van overdraagbaarheid op gelijkwaardige percelen.

Hoe nauwgezet de Heilige Geestmeesters hun taak opvatten blijkt ook uit hun protest in 1516. In dat jaar legde Karel V in geheel Holland schatting op aan de geestelijkheid (waartoe hij blijkbaar ook de Heilige Geestmeesters rekende) over de geestelijke goederen en de goederen die de laatste 40 jaar verkregen waren. Iedereen had betaald, maar de Heilige Geestmeesters van Den Haag durfden te antwoorden dat de keizer hiertoe het recht miste. Op de vraag van de rentmeester van Noord-Holland, Willem Goudt, of zij dan een nauwer geweten hadden dan iemand in Holland antwoordden zij dat dat het geval was en 'Wij hebben ons alsoe bevraget ende beraden mit geleerde mannen dat wij se (het ging om 451 Rijnse guldens) nyet en behoeven te geven dan den rechten armen'. Het einde van het lied was dat er toch betaald moest worden, maar de Heilige Geestmeesters Jan Splinter, Jorys Jacobsz en Cornelis Jansz lieten hun protest in een notariële acte vastleggen.

De maatschappelijke toestand was en bleef treurig. Doordat de verschillende liefdadige instellingen geen onderlinge samenwerking kenden, bereikte de met goede bedoelingen geschonken gift niet altijd haar doel en nam het aantal bedelaars zeer toe. Het algemeen bedelverbod – met uitzon-

dering van de religieuzen, gevangenen, pelgrims en lazarusen – dat Karel V op 7 oktober 1531 liet uitgaan, had niet veel succes. Ook werden aalmoezen in sterke drank omgezet, soms brachten de armen hun kleren naar de lommerd en verdronken het daarvoor ontvangen geld op hoop van nieuwe aalmoezen. Zo werd een groot deel van het door Crispijn van Bosschuyzen en zijn vrouw Agniete Pietersdochter aan de armen toegedeelde legaat misbruikt. Het werk van de Heilige Geest- en Huysittenmeesters schijnt toen niet zeer benijdenswaardig geweest te zijn. In 1567 verordende de magistraat het volgende: 'Daer de magistraat in 't zeker geadverteert is, datter eenige ondankbaerige personen zijn, die den Heilige Geest- of Huysittenmeesters, hunne vrouwen ofte andere daertoe gecommiteert, in 't ommegean van de deelinghe of andere visitatie doende, qualijk toespreken, naroeppen, ja ook dreygen, alle 't welk niet langer te lijden staet, soe gebiet en interdiceert men wel expresselijk bij desen, dat hem niemant van dezelve aelmissse levende, voortaan vervorderen sal den voorsz. meesters, heure huysvrouwen ofte gecommiteerde eenich quaet gelaet meer te thoenen, mit woirden ofte wercken te misseggen ofte misdoen, noch voor haerluyder deuren met fortse te blijven sitten, op peyne van den tijd van zes weecken gheen aelmoessen van den Heyligen Geest ofte Huysitten te genyeten ende daerboven achte dagen in den Diefsteen geleyt te worden voor de eerste reyse, voor de tweede reyse arbitralicken gecorrigeert te werden'.

II – NA DE REFORMATIE

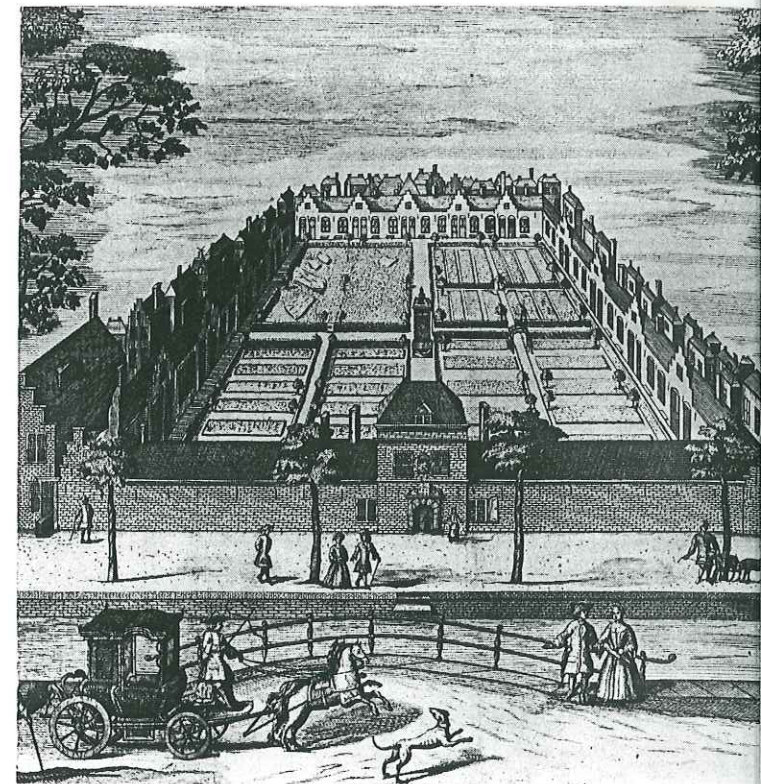
Toen de St. Jacobskerk in 1574 voorgoed door de Protestanten in gebruik genomen werd, werden in de functie van kerk- en Heilige Geestmeesters voortaan nog slechts Protestanten benoemd. De Heilige Geest als parochiale instelling werd

niet meegesleept in de val der parochie, daar de instelling beschermd was door het bezit van eigen fondsen en een eigen rechtspersoonlijkheid. Toch hadden de Heilige Geestmeesters het aanvankelijk verre van gemakkelijk. De Staten van Holland hadden n.l. op 10 februari 1573 besloten tot een algemene sequestratie der geestelijke goederen en de uitvoering van dit besluit opgedragen aan een aantal ontvangers. Deze ambtenaren bleken echter weldra in hun ijver verder te gaan dan de bedoeling der Staten was. Daarom zagen dezen zich genoodzaakt in te grijpen bij placcaat d.d. 2 maart 1575, waarin uitdrukkelijk bepaald werd 'dat voortaan bij de magistraten ende regeerders van alle steden, dorpen en vlekken in Holland alle jaars gestelt ende geordonneert zouden worden kerkmeesteren, Heylige Geestmeesteren, weesmeesteren, armehuissittenmeesteren ende andere toesienders ende regenten der armen, nadat in elke stede ende vlekke gewoonlijk ende noodig sijn gestelt te werden teneinde deselve armen behoorlijk onderhoud gedaan . . . ende alle daartoe behorende goederen en inkomsten bij de voorsz. kerkmeesters en regenten geadministreerd en geregeerd moogen werden sulks hetselve van oude tijden gebruykt is geweest, 'willende de Staten' dat deselve ontvangers de voorschreeve kerkmeesters ende regenten met de voorschreeve kerken, huizen ende goederen van dien laaten beworden, sulks dat de voorschreeve burgermeesteren den regeerders van de voorschreeven steeden enz. oirbaarlijkst dunken sal, behoudens dat een iegelijk van de voorschreeve meesters en regenten gehouden sal weesen alle jaar rekeninge te doen, van alle sijne handelinge ende administratie, daar en alsoo het behooren zal, alles mede na goede oude gewoonte'. Bleef dus de Heilige Geest als instelling bestaan, de dubbele taak werd een enkelvoudige. Met de Reformatie immers verdwenen de altaren en de armentafel uit de kerk en hielden de memoriediensten op, terwijl de taak der Huyssittenmees-

ters gedeeltelijk door de diaconie der kerk werd overgenomen. Aan de armenverzorging hadden de Heilige Geestmeesters wel voorlopig hun handen vol! De soldaten hadden zò huisgehouden en de pest had zò gewoed,' dat die twintichste persoën nauwelicxs in 't leven gebleven is, ofte oeck 't twintichste huys nyet en is habitabel'.

Pieter Bor die enige tijd na de Pacificatie van Gent de plaats bezocht deelt ons mede hoe hij haar aantrof: 'De straten (waren) mit gras bewassen, van veele heerlijke en schoone huysen waren deuren, vensteren, solderen en al 't houtwerk verbrant, in de beste en cierlijxste cameran hadden de paerden ende beesten haere legers gehadt; het ijserwerck, anckers ende anders was uytte huysen gerooft sodat men soude gemeent hebben, dat de huysen niet en mochten staende blijven ende seer weinig inwoonderen waren daer gebleven.' In 1586 klaagde Den Haag dat men de huizen die na de troebelen overeind gebleven waren 'mit geen twee hondert duysent gulden habitabel heeft mogen maken behalven een groot deel van dien, die mits de fortificatie van den Hage in den jaere LXXIII begonst en mits den groten brand in den jaere LXXXVIII geheel plat geruineert sijn geweest.'¹⁶ Het hoeft niet vermeld te worden dat deze calamiteiten ook voor de liefdadige instellingen gevolgen hadden. Waarschijnlijk om deze gevolgen enigszins op te vangen werden bij resolutie van de magistraat van Den Haag d.d. 24 november 1579 de oortjes rantsoen (1 stuiver per gulden van de netto opbrengst en de 10e verhoging van de verpachting der gemene-landsmiddelen toebedeeld aan zeven godshuizen: de Heilige Geest van Den Haag, van Scheveningen, van Loosduinen; de Huyssittenarmen; het gasthuis; het Weeshuis en het Leproos-huis. De instellingen genoten dit privilege tot voorjaar 1809. Nu bezaten de Heilige Geestmeesters over Den Haag verspreid een aantal huisjes en kamers waarin door hen verzorgden waren ondergebracht. Sommige huisjes werden

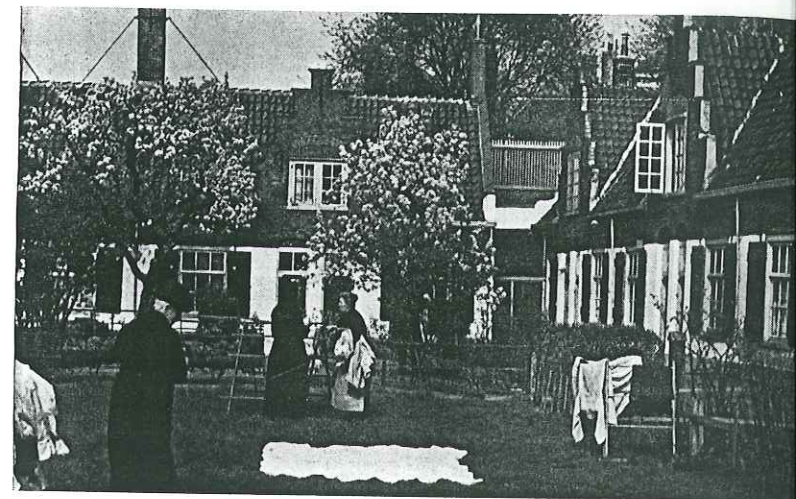
kostbaar in het onderhoud, zoals die in het Voorhout die zó oud waren dat Heilige Geestmeesters aan de magistraat verzochten ze te mogen verkopen om van de opbrengst andere te kunnen repareren. Om tenminste een aantal arme oude lieden 'bequamelijk bij den anderen te accommoderen', besloten Heilige Geestmeesters in 1616 tot de bouw van 'seker Godthuys ten dienste van arme oude soo mans als vrouwspersonen, welcke armen aldaer en elders in den Hage wonachtig, met weeck-gelden ende andere middelen dagelijcx gesuccurreert werden'. Zij deden een beroep op de Staten om aan de arbeiders, werkende aan het nieuwe godshuis, vrijdom van bieraccijns te verlenen; zij verkochten landbezit; verantwoordden een afgeloste rente' in de rekening van de timmeraië vant Heylige Geesthuis (1617) of in 'de grote rekening van 1620'. Ook deden zij een beroep op de Prins van Oranje. In een ongedateerd 17e eeuws request werd hem gevraagd octrooi te verlenen dat in Den Haag alleen komedie gespeeld mocht worden in de vroegere turfloods van de Heilige Geest in de Zak achter de toren, die reeds verschillende malen als zodanig was gebruikt en door de Heilige Geest in orde werd gehouden. Immers requestanten' hebben gedaen opbouwen seker godhuys ten dienste van arme oude soo mans als vrouwspersonen welcke armen aldaer, en elders in den Hage wonachtig, met weeck-gelden, ende andere middelen dagelijcx gesuccurreert werden, sulcx dat T'voorsz godthuys nu finalijcken opgebouwt ende voltrocken sijnde, de gedane costen excessijff sijn ten reguarde van het incomen van des voorsz. armencomptoire . . . soo ten reguarde dat in den voorsz. godthuyse soo weduwen van soldaten als soldaten selffs, die door inconvenienten van den oorloge in 'slantsdienst hare gesontheit verlooren hebben mede wonachtich sijn . . . als oock dat het incomen van des voorsz. armen comptoire wijnich is ten respecte van het getal der armen . . .

Afb. 1. Het Heilige Geesthuis. Gravure uit de 'Beschryving van 's Gravenhage' door Mr. Jacob de Riemer (1729/39), door R. Boitet naar een tekening van G. van Giessen.

Afb. 2. Uitdeling door de Heilige Geestmeesters. Schilderij in het Heilige Geesthofje. c. 1580/90.

Afb. 3. Het Heilige Geesthofje aan de Paviljoensgracht vóór de restauratie. Foto van H. Berssenbrugge c. 1930 uit de verzameling van het Gemeentearchief.

Afb. 4. Het Heilige Geesthofje aan de Paviljoensgracht. Foto Meyer, 1966 uit de verzameling van het Gemeentearchief.

Het Heilige Geesthuis werd gebouwd op een perceel weiland langs de nieuw gemaakte weg naar de Groenmarkt, de nieuwe Groenmarkt wel te verstaan, die aangelegd was op de grond van het in 1584 afgebrande Ste Elisabethsklooster, de tegenwoordige Grote Markt dus. Over de bouw van het Hofje is in het archief van de Heilige Geest zeer weinig te vinden. Bewaard gebleven is een kostenberekening van het metselwerk.¹⁷

19 huisjes met muren = 400.000 stenen	
à 64 schelling de 1000	= 1280 pond
met 120 hoet kalk à 4 pond het hoet	= 480 „
9000 voettegels voor de vloeren à 12 pond de 1000	= 108 „
voor kalk en arbeidsloon	= 80 „
arbeidsloon voor 400.000 stenen à 34 sch. de 1000	= 680 „
	<hr/>
Totaal	= 2628 pond

'Den 15en Juny heeft mr Mathis aengenomen te metselen het Heilig Geesthuys (volgens het besteck daeraff gemaect) ieder duysent voor 28 schelling daerin begrepen tleggen van de vloeren mitsgaders tpat voor de huyskens ende sal daerenboven hebben tot een vereeringe de somme van vijff-tich guldens (twaelff guldens ende beide zijn zoonen elcx ses guldens is doorgehaald) ende dat op zijn eygen bier.' Architect B. van Heyningen die in 1935 de restauratie leidde, schat dat deze som in 1935 het vijfvoudige zou hebben bedragen.

De legende dat het Hofje gebouwd zou zijn uit de goederen van Maarten Verbrugge is reeds door de Riemer afgewezen. Deze acht hem de architect of de opzichter bij het werk geweest te zijn. Wel droeg Verbrugge het Hofje een goed hart toe: bij zijn testament d.d. 17 september 1626 vermaakte

hij aan de armen een obligatie van 5000 pond met de last aan 20 huisjes wekelijks een uitdeling van brood of 6 stuivers elk te doen. Bij niet-nakoming van deze voorwaarde zou de obligatie aan het Weeshuis van Den Haag vervallen. Ook schonk hij de Heilige Geest nog 1000 pond benevens 4 huisjes, 1 zolder en 3 stallen in de Zak.

Het Heilige Geesthofje is nu het oudste oorspronkelijke Hofje van Den Haag. Het werd gebouwd als een carré van lage vriendelijke eenpersoonshuisjes om een vierkant met zijden van 46 M. en aan de geplaveide gracht een hoger poortgebouw. Boven elk paar ingangsdeuren van de woningen rijst een slanke trapgevel, terwijl het poortgebouw aan weerszijden trapgevels heeft. In 1617 was het Heilige Geesthofje al bijna geheel gereed en mocht Philips Doublet – die van de Sacramentsgasthuismeesters ongeveer 450 roeden land ten Z. en W. van het Hofje gekocht had – de Zuid- en Westmuur en de daken gebruiken om daaraan wijngaarden, abrikoosbomen, gelderijen of te anders vast te maken enz. De Heilige Geestmeesters mochten in deze muren geen kozijnen of vensters maken, alleen in de Noord- en Oostmuur, terwijl zij er voor moesten zorgen dat het regenwater op hun eigen grond viel. Er waren toen: aan de N. O. vleugel de poort en 7 huisjes; aan de Z. O. vleugel 10 huisjes; aan de N. W. en Z. W. vleugel 10 huisjes. De woning naast de poort was bestemd voor de binnenmoeder, terwijl aan de andere zijde van de poort het kantoor was. Van één huisje aan de N. W. vleugel valt niet met zekerheid te zeggen dat het als woning werd gebouwd.

In 1645 moest het Hofje 355 pond 5 schelling betalen voor het maken van de kade voor het Heilige Geesthuis; in 1646 was de Stille Veerkade gegraven en werd de vaart met de weg waaraan het Hofje was gebouwd in de grachtengordel van Den Haag opgenomen. Dit had o.a. tengevolge dat het straatpeil werd verhoogd en het gebouw evenzoeer in de

grond gedrukt. Daarom overwogen regenten het gebouw op te vijzelen.¹⁸ Tenslotte vond men de oplossing in het verhogen van de muren aan de Paviljoensgracht. In 1647 werd aan de N. O. vleugel een huisje gevoegd bij dat van de binnenmoeder. Hierboven, boven de poort en boven het kantoor werd toen de regentenkamer gebouwd. Aan de N. W. vleugel werd toen ook het elfde huisje als woning in gebruik genomen. Boven de ingang van het Hofje staan twee stenen cartouches ingemetseld: het ene draagt het jaartal 1616, het andere 1647. In elk van deze cartouches zijn zes wapenschilden uitgehouden. Op de regentenkamer staan in de glazen ramen acht mannenwapens en de wapens van hun vrouwen geschilderd, maar alle zonder vermelding van naam¹⁹.

Het Hofje bood een schilderachtige aanblik met het groote bleekveld, de moes- en siertuinen, wingerden, prieelen, rozebomen, perelaars en pruimebomen en ligusterheggen (Bij het snoeien van de bomen moest de tuinman de takkossen voor de oude lieden bijeenbinden). Daaromheen de huisjes met hun trapgevels, het kalf van de deuren met de aardig geprofileerde sleutelstukjes, de warmrode bakstenen muren contrasterend met het helder blank gewitte gedeelte om kruisramen en deuren. Als de schilders bezig waren was het er een feest van kleuren: zij gebruikten groen, wit, peerkleur, lichtgeel, geel, goudkleur, olijfkleur, zwart, berlijns blauw, bruin, rood en hardsteenkleur.

Oorspronkelijk opgezet als een hofje voor oude lieden van beiderlei kunne, werd het echter spoedig een hofje voor oude vrouwen. De regenten begaven de huisjes bij toerbeurt. De huisjes werden toegewezen aan ongehuwden of weduwen van ten minste 50 jaar oud (in 1915 ten minste 60 jaar oud) die Protestant waren. Werde de bewoonster niet uit het Hofje gezet, dan genoot zij levenslang vrije woning en een wekelijkse uitdeling in geld op Zaterdagmorgen. Hiernaast vonden nog andere uitdelingen in natura plaats.

Nieuwjaar:	ieder een paar schoenen. In 1777 had het Hofje geen vaste schoenmaker meer en kreeg ieder <i>f</i> 2.— schoenengeld.
2 Februari:	ieder een broodje van 2½ stuiver.
Witte Donderdag:	ieder voor 1 stuiver wittebrood en een tinnen kan Spaanse wijn.
24 Juni:	ieder een broodje van 2½ stuiver (St. Jansbroties)
31 Augustus:	ieder een broodje van 2½ stuiver (Oogstbroties)
September:	ieder 20 ton turf. De leverantie hiervan werd in Juli door de regenten aanbesteed. Ieder linnen voor 1 hemd en 6 stuiver maakloon. De regentessen kochten het linnen en de binnenmoeder sneed en naaide de hemden.
1 November:	ieder een broodje van 2½ stuiver.
6 December:	ieder een broodje van 2½ stuiver.

Bij begrafenissen kreeg elke vrouw voor 1 stuiver aan wittebrood en een Keuls kannetje Franse wijn. Sinds 1782 kreeg elke vrouw nog een uitkering uit een door Constantia Valle-rea aan het Hofje gemaakt legaat. In 1853 werden aardappelen en turf verstrekt, in 1855 aardappelen, turf en rijst, in 1901 een wekelijkse geldelijke toelage en brandstoffen; in 1954 aardappelen en andere levensmiddelen, brandstof, geneesmiddelen en eventueel brillen. Een geldelijke uitkering vond niet meer plaats. Welke uitdelingen plaats hadden hing natuurlijk af van de toestand der financiën. De regentessen en de binnenmoeder zorgden voor het uitreiken der goede gaven.

Waren de verzorgden ziek of niet in staat zichzelf te helpen, dan konden zij de hulp van de binnenmoeder en -vader inroepen. In 1645 stelden regenten Aelbrecht Honneur en zijn

echtgenote Marchien Jansdr aan als casteleyns om de zieken en hulpbehoevenden te helpen. Zij mochten alleen bier verkopen (geen anijs en geen geneverwater) volgens door regenten vastgestelde voorschriften. Ook moest voor het wassen van het linnen betaling gevraagd worden. Als salaris genoten zij vrije bewoning, 120 gulden en 2 wagens turf. Bij overlijden gaf het Hofje elke verzorgde dezelfde eenvoudige begrafenis. Wenste de familie onderscheid gemaakt te zien, dan moest zij zelf het verschil bijpassen. De verzorgden konden ook tegen een bepaalde som een lijfrente van het Hofje kopen. Hierteegenover stonden enkele verplichtingen. Allereerst moest de bewoonster bij toewijzing van een huisje een zeker inkomensgeld betalen. Oorspronkelijk bedroeg dit 50 pond, in 1810 *f* 100, in 1850 weer *f* 50 en in 1941 *f* 250,—. Tevens moest de verzorgde zelf voor meubilair zorgen en had pas na 13 weken aanspraak op de Zaterdagse uitdeling. Bovendien viel haar nalatenschap toe aan het Hofje. Dit privilege hadden Heilige Geestmeesters onder zekere voorwaarden reeds in 1443 verkregen en het werd bij octrooi van de Staten van Holland d.d. 2 februari 1742 bevestigd. Voorwaarde was dat de nakomelingen der verzorgden zich hadden laten uitkopen of een afspraak hadden gemaakt. Soms ook kwam de familie 'geleende' goederen terugvragen en daarom bepaalden regenten in 1803 dat er lijsten van geleende goederen gemaakt moesten worden op straffe van verval aan het Hofje.

Natuurlijk had het Hofje gesalarieerd personeel in dienst; de rentmeester, de binnenmoeder en -vader, de procureur die in rechte voor de armen optrad, de predikant, de dokter, de bidder, de tuinman, de chirurgijn. In 1715 vinden wij de volgende bedragen vermeld: de rentmeester 250 pond + 10 pond voor de rekening; de binnenmoeder 156 pond waaronder 36 pond voor het onderhoud van de tuin; de predikant 25 pond; de dokter 25 pond en de chirurgijn 18 pond.

In 1812 was de financiële toestand précair en werden de salarissen verlaagd en de catechisatie niet meer betaald. In 1860 kreeg de rentmeester *f* 50 + *f* 10 voor de rekening, de binnenvader *f* 25—, de architect *f* 10,—, de dokter *f* 40 en de chirurgijn *f* 36 (waarin begrepen geld voor medicamenten, aangezien de stadsapotheek sinds Maart 1813 niet meer gratis leverde). In 1941 genoten alleen de rentmeester de geneesheer, de architect, de binnenvader en -moeder een vaste bezoldiging.

De binnenmoeder kreeg haar deel van het inkomensgeld en een dubbele portie van de uitdeling in natura. Zij had tot taak ruzie tussen de oudjes te voorkomen of te sussen; er op toe te zien dat de 14 daagse huiscatechisatie werd bijgevoerd en dat er niet met de belastingvrije levensmiddelen en brandstof werd gesmokkeld. Bij overlijden van een verzorgde moest de moeder dadelijk alles wegsluiten en de stentels naar de rentmeester brengen.

Regenten genoten nimmer enige bezoldiging. Zij gebruikten op Witte Donderdag een collatie. In de bijlagen van de rekening van 1729 vindt men voor die dag het volgende in rekening gebracht: sinaasappels, kievitseieren, radijs en sterkers, gerookte tong, een hammetje, garnaelt, boter, groen en teboe, Frans brood, melk en candy voor de thee, krakelingen, oliekoeken, pannekoeken, bier en kaarsen.

Voor de jaarlijkse maaltijd der regenten werd in 1709 door Jan Blom het volgende geleverd en verricht:

een pottage gestoofd met groente
 een runderrib van 14 pond gesouten en gebraden
 een kallehaen gelardeert en gekookt
 een asschet blomkool
 een asschet sponnage
 een sousyse
 twee asschette met groene erte
 6 taelinge gekookt met een mierodich (= mierikswortel) sous

200 oesters gebocken op de dode kolen
 12 amandeltaerties gebocken
 item spritse gebocken
 fleurons gebocken
 2 kappoenen gebraden
 4 hoenders gebraden ende gelardeert
 een haes gebraden ende gelardeert
 14 poelsnippe gebraden en sopties (= vloeibare spijzen, sausen)
 18 leeuweriken gebraden met speck
 een quartier en hap zult speenvercken
 een ragoes gemaakt van kalsborsies en aertesocken
 kalsborsies en aertesocken en morriljes
 16 pond kalsribben en klapstuck rintvlees, een kalsschinkel,
 2 pond gekocht kalsvleesch, 2 morghpijpen,
 1 haen voor de ragoes, 4 duiven voor de ragoes
 salade, 3 citroenen
 een tafel

Dit alles bij elkaar kostte toen *f* 59 - 18 - 0.

Aan wijnen vinden wij in 1672 vermeld: Hogumer (oud en nieuw), Franse wijn, Moeselwijn, Anjou, Ruickhouwer, Coutou.

Om aan hun financiële verplichtingen te kunnen voldoen hadden regenten bronnen van inkomsten nodig. In het 1e deel werden reeds een aantal genoemd, maar daarnaast genoten zij ook enkele nieuwe privileges. Zo waren al hun vóór 17 januari 1719 aangekochte of verkregen losrenten vrij van de gemeenlands accijnsen en lasten. De Staten van Holland gaven hun bij octrooi d.d. 23 november 1740 het recht hun achterstallen bij parate executie in te vorderen. De omwenteling van 1795 ging niet onopgemerkt aan het Hofje voorbij. De Provisionele Representanten van het Volk van Holland lieten hun armenzorg vergezeld gaan van controle daarop: armbesturen die onder het decreet van 23 februari

1795 vielen konden het gemaal en bestiaal op vrije biljetten inslaan, mits . . . aan de municipaliteit opening der boeken werd gedaan, aan de municipaliteit en aan de opzichters der gemeene middelen kwartaalslijsten van verzorgden en van gebruikte goederen werden toegezonden, terwijl bovendien twee regenten de biljetten moesten tekenen. In 1797 werd bepaald dat alle belastingen en heffingen ten bate der armen (die sinds 1758 nog in aantal waren toegenomen) zouden blijven bestaan, maar dat de opbrengst daarvan over alle gezindten zou verdeeld worden naar het aantal behoeftigen. Ook in ander opzicht mengde de overheid zich in de zaken van het Hofje dat een semi-officiële instelling was. Als zodanig viel aan te nemen dat regenten en bewoonsters de Protestantse godsdienst moesten zijn toegedaan. Nu hadden regenten in het najaar van 1795 vermoedelijk een resolutie aangenomen dat de huisjes ook aan R. K. gezinden konden worden begeven en zo vielen op 5 november 1795 bij loting twee vacante huisjes toe aan R. K. vrouwen. De zaak kwam de Provisioneele Representanten ter oore die daarop de municipaliteit van Den Haag aanschreven om de regenten te verzoeken – en denoods te gelasten – alles op de oude voet te laten blijven tot een Constitutie over deze zaken zou hebben beslist, m.a.w. de gedane begeving ongedaan te maken. In 1802 waren 5 hofjesbewoonsters Luthers en 3 R.K. De municipaliteit trachtte eveneens een vinger in de pap te houden. Zoals reeds vermeld waren sinds 1524 de Heilige Geestmeesters rekenplichtig aan de magistraat. Dit was echter sedert 1536 een dode letter geweest en achtte de magistraat het gewenst 'om daarin te volgen het exempel van de andere steden' bij speciale ordonnantie van 18 april 1641 de kerk- en de andere godshuismeesters te gelasten hun rekening te doen ten overstaan van een gecommiteerde uit de magistraat. Sedert januari 1653 benoemde de magistraat in de vacatures der regenten op voordracht der overige regenten.

Misschien was het gebeurde in november 1795 aanleiding tot het besluit van april 1796: de regentenplaatsen van het Hofje te begeven aan een raadslid voor zittingsduur en aan 3 stemgerechtigde burgers tot hun benoeming in het stadsbestuur. Op 30 januari 1798 greep de raad nog verder in: met erkenning van non-competentie tot het ontslaan van de binnenmoeder van het Hofje, werd verklaard dat het de Raad aangenaam zou zijn als regenten de vrouw van de ontslagen gerechtsbode Middelkoop als binnenmoeder zouden ontslaan en vervangen door iemand die de huidige orde van zaken was toegedaan. Twee dagen later gelastte de Raad de regenten der godshuizen de leveranciers en werkbazen die de huidige orde van zaken niet toegedaan waren door andere, 'waardige vaderlanders', te vervangen. Regenten zelf gedroegen zich wel als 'waardige vaderlanders', betitelden elkaar als 'burgers' en haalden in de formulieren van het Hofje waar 'heren regenten' stond telkens zeer zorgvuldig het woord 'heren' door²⁰. Ook treffen wij posten aan voor schrijfbehoefden op de wijkvergaderingen. Echter bleken twee rentmeesters geen waardige vaderlanders te zijn in die zin dat zij voor een goed beheer zorgden! De in 1796 gekozen Bart Keyzer had als jongste regent het rentmeesterschap toebedeeld gekregen, maar in 1801 kon de rekening niet opgenomen worden omdat Keyzer wegens een aanval van reumatiek (die hem de ene dag wel en de andere dag niet liet uitgaan) niet zelf zijn schoenen kon aantrekken. Erger was dat hij een obligatie van f 1000 van het Hofje niet meer vinden kon! Bovendien had hij nog andere stukken en penningen onder zich. Tot tweemaal toe waren de wethouders tevergeefs naar het Hofje gekomen voor de afhoring, ook de regenten konden Keyzer niet bewegen de gelden over te dragen (de obligatie was spoedig weer terecht) en dus werd hij door de Raad als regent ontslagen (juni 1801). Het volgende jaar vluchtte de hoofdgaarder Adrianus le Maitre die

tevens rentmeester van het Hofje was met medeneming van enkele stukken. In zijn plaats kwam op 24 November 1802 de notaris Casparus Krieger. Het gemeentebestuur bepaalde in 1803 dat alle godshuizen jaarlijks rekening moesten doen aan een commissie uit het gemeentebestuur (de Kamer van Finantiën). Uit deze rekeningen blijkt dat in de eerste helft der 19e eeuw van het Hofje weinig goeds te melden viel. De landsobligaties, langzamerhand de voornaamste bron van inkomsten van het Hofje, waren in 1807 3 maanden tenachter met de rentebetaling. In 1809 hielden de inkomsten uit het oortjesgeld (dat in 1805 nog *f* 781 had opgeleverd) op. In 1810 moesten de regenten om de uitgaven van het Hofje te kunnen betalen landerijen onder Maasland verkopen. Toen in 1812 het batig saldo over 1811 en 1812 samen slechts *f* 1298-10-9 bedroeg, maakte de administrateur (Krieger mocht als notaris niet tevens officieel rentmeester van het Hofje zijn) de berekening dat, indien met de wekelijkse uitdeling op de oude voet werd doorgegaan, in 1820 slechts *f* 83-13-9 in kas zou zijn! Elk der 28 bewoonsters kostte n.l. jaarlijks *f* 78 aan weekgeld, turf en linnen. Men besloot de volgende maatregelen te treffen: verlaging van de salarissen; stopzetting der uitdelingen; vermindering van het weekgeld van *f* 1-4 tot *f* 1 voor wie het huisje als uitkering had gekregen; nieuwe bewoonsters alleen vrije woning en een nieuw reglement. In 1820 was het nadelig saldo *f* 579-42. Voor reparatie en leveranties was *f* 1664-30 nodig, terwijl de werkba-zen over 1819 en 1820 nog *f* 1900 tegoed hadden. De huisjes waren zó bouwvallig en het herstel vergde zo'n grote som dat regenten zich de moed voelden ontzinken. Voordat zij echter het beheer van het Hofje aan de gemeente zouden overdra-gen wilden zij het nog eens proberen. In 1822 schrapten zij de jaarlijkse recognitie van *f* 6- aan het Pest- en Dolhuis. In December 1825 was het nadelig saldo opgelopen tot *f* 1165, 92½; in 1841 bedroegen de leveranties en de uitgestelde

reparaties samen de som van *f* 8452, 34, wat een nadelig saldo van *f* 3496, 96½ opleverde. Het jaar 1848 bracht de wending ten goede en vertoonde een batig saldo. In 1846 werd voor *f* 70, 50 gasverlichting aangelegd. Sedert 1850 was het Hofje een brandverzekering rijk en in 1854 werd een eikenhouten archiefkist met koperen handvaten en 300 koperen nagels met *f* 20, 45 betaald. In 1857 deed de behanger zijn intrede en in 1883 werd de waterleiding aangelegd en een filtreermachine gehuurd. In dat jaar stond op het Grootboek *f* 107000- en op de Spaarbank van het Nut *f* 3250, 97. Het Hofje had toen nog slechts een landrente over die in 1918 afgekocht is; het bezat negen percelen weiland die verhuurd werden. De negentiger jaren sloten half om half met een batig en nadelig saldo. Toch zette de verbetering door, zoo zelfs, dat, toen het Hofje in 1934 zo sterk aan ouderdomsgebreken begon te lijden, dat de gewone jaarlijkse herstellingen tot een ongekende hoogte waren opgelopen en dan nog niets baten zouden, de regenten daarvoor een aanzienlijke som beschikbaar hadden en overwogen om het Hofje geheel af te breken en naar het voorbeeld van het Hofje van Hogelande - terzelfder plaatse of elders - een geheel nieuw Hofje op te bouwen. Men besloot gelukkig tot een grondige restauratie. Het goedgekeurde plan van de architect B. van Heyningen begrootte de kosten op *f* 115.000- waarvan regenten zelf *f* 82.500, het Rijk *f* 20.000 en de gemeente *f* 12.500 voor hun rekening zouden nemen. De woningen hadden geen gas, geen waterleiding, geen privaat en de verlichting kwam van een petroleumlamp (gedurende de Wereldoorlog een electrisch lichtpunt wegens de schaarste aan petroleum). De kamer was ongeveer 3½ bij 4½ M groot met een tochtschut bij de deur. In het voorportaalje was een plankje getimmerd waarop een kooktoestel-tje kon staan, maar voor het gerei was alleen plaats op het trapje dat ook op het voorportaalje uitkwam en naar een

onbeschoten vlierinkje leidde waar het door de pannen heen altijd tochtte en lekte. Onder het trapje zat nog een bedstede ingewerkt. De oude kruisraamkozijnen waren waarschijnlijk in 1841 reeds alle verdwenen. De straat rondom het Hofje was geleidelijk wel tot 73 cm boven het oorspronkelijk peil opgehoogd. Het grondvocht trok op door de muren en het riool. De zandstenen gevel van het poortgebouw was dik geelwit geverfd. De regentenkamer boven de poort was een doodeenvoudig vierkant vertrekje, door de portier als logeer- en provisiekamer gebruikt. (Van de vruchtbomen in de tuin genoot de portier de opbrengst, terwijl hij een gedeelte van de tuin als kwekerij benutte). In 1935 vond de restauratie plaats. Twee niet meer bewoonbaar te maken huisjes werden als wasplaatsen ingericht. Het poortgebouw werd afgebikt en zonodig met oud materiaal bijgewerkt terwijl de grote nieuwere vensters werden vervangen door kruisramen met oud glas in lood. De regentenkamer is nu een statig klein vertrek met een fraaie schouw waarin een oude haardplaat en waarboven het oude schilderij van de uitdeling door de Heilige Geestmeesters in de St. Jacobskerk met als onderschrift Mattheus 6 vs 19 en 20. In het midden staat een tafel van oud hout waarboven een antiek kaarsenkroontje hangt. De deuren en het trapje zijn of van oorspronkelijk aanwezig of van afbraakmateriaal gemaakt. Aan de huisjes was eveneens veel te doen. Het oude interieur was verloren gegaan en paste niet meer in deze tijd. Tegen de vochtigheid werd onder de huisjes een betonnen plaat gelegd en werden alle buitenmuren van een spouw voorzien. Er kwam een aparte tochtdeur; op de benedenverdieping een zitkamertje van 4,2 bij 3 M., een portaaltje met gootsteen, waterkraan en aanrechtje met gaskraan; een kookplaatje van graniet, een bergplaatsje en een closet. Het trapje naar de bovenverdieping werd weggebroken en achter in de kamer, waar ook een kast is aangebracht, geplaatst. Boven was een zolderkamertje van 3,1 bij 2,5 M;

een droogzoldertje met draagstokken voor de was en een bergplaats. Ook werd elektrische verlichting uitgebreider aangebracht. De gevels der huisjes tot ongeveer op de bovenhoogte van de raamkozijnen gewit, zijn opgefrist en zonodig met oude steen gerestaureerd; het houtwerk van de daken is geheel vernieuwd en oude pannen zijn aangebracht; het houtwerk van de kozijnen, de groene deuren en de groenwitte luiken hebben een verse gekregen.

De tuin werd opnieuw in orde gemaakt: enerzijds het grote bleekveld, anderzijds de moes- en siertuinen. De pomp in het midden is echter verdwenen. Op Maandag 13 januari 1936 werd het vernieuwde Hofje weer feestelijk in gebruik genomen. In de witmarmere plaat bij de trap naar de regentenkamer in het portaal van het poortgebouw staat ter herinnering hieraan het volgende gegrift:

De Heilige Geestmeesters

Johan Honneur

Johan Claesz Splinter

Hillebrant Jacobsz van Wou

en Hendrik Snewijns

hebben dit Hofje gesticht

in het jaar 1616.

Tijdens het bestuur der regenten

mr. Coenraad Willem Schlingemann

Jhr. Willem Frederik Anne van Pestel

Jhr. mr. Rhijnvis Feith

mr. Berthold Justus Daniël Zubli

met als rentmeester

Cornelis Theodor Marie Laatsman is

het onder leiding van den architect

Bartholomeus van Heijningen

uit den vervallen staat hersteld

in het jaar 1935.

De schoonheid van het gerestaureerde Hofje kwam uitstekend tot zijn recht toen in 1936/37 de feestelijkheden rond het huwelijk van H.K.H. Prinses, nu H.M. Koningin, Juliana door een kaarsen illuminatie voor de ramen en versiering van de voorgevel der huisjes op luisterrijke wijze door de bewoonsters werd meegevierd. Het lokte drommen van toeschouwers naar de hof, die zich des avonds, welwillend bijgestaan door padvindsters door de smalle paden van de hoftuin voortbewogen. En toen was het winter en was aan de tuin niet de volle glorie van de zomer te zien! Gelukkig bleef het Hofje in de Tweede wereldoorlog gespaard en nog heden ten dage kan men er binnengaan om, zoals Ellen Forest op Nieuwjaar 1910 in 'Het Vaderland' schreef, 'de leelijke straten rondom te vergeten'. De zomer brengt er een weelde van kleuren. De schilderachtige huisjes met de oude boven- en onderdeuren en de ijzeren klopper in plaats van de elektrische bel geven een indruk van rust. Er staan appel- en perebomen, er is een rozenprieeltje en een rozenperk van roze, crème, gele en rode rozen; groen zijn de rozenheggen en de varens en in de kleine tuintjes van de bewoonsters bloeien de bloemen: geranium, dahlia, Engels gras, rhododendron en azalea; goudsbloem, flox in paars, wit en rood; gulden roede en groot hoornbloem met de witte bloemen en het zachte grijsgroene wollige blad. Naast de paden die van klinkers zijn en alle even breed staan nog twee zwengelpompjes. Tuinlieden onderhouden de tuin. Wegens het bordje 'Verboden te fietsen' bij het poortgebouw moeten de leveranciers hun waren per pedes apostolorum afleveren. Sedert 1955 dragen de bewoonsters periodiek bij in de onderhoudskosten van het Hofje. De regenten komen tweemaal per jaar bijeen en bepalen jaarlijks welk bedrag de rentmeester uit de inkomsten van het Hofje aan iedere regent geeft om behoeftigen (al dan niet bewoonsters) te steunen. Dit doet denken aan de begintijd toen ook een groter aantal

behoeftigen dan in het Hofje onderdak had gevonden financiële bijstand van de regenten genoot. Bij vacatures in hun college zenden regenten een dubbeltal in aan de gemcenteraad, die daaruit een keuze doet.

In deze tijd van woningschaarste en voortschrijdende vergrijzing der bevolking mag het bestaan van dit Hofje een uitkomst heten. Het mag een voorrecht genoemd worden voor menig alleenstaande bejaarde in een zo charmant Hofje een woning toegewezen te krijgen. Moge het nog lang bestaan tot vreugde van velen!

NOTEN

- 1 Inleiding Cartularium H. G. Den Haag, fol. xij.
- 2 Dr. P. P. M. Alberdingk Thijm, De gestichten van liefdadigheid van Karel de Grote tot aan de 16e eeuw, Leuven 1883, p. 104-108.
- 3 Mr. S. Muller Hzn, Het H. Geesthuis te Rotterdam, p. 312. Zie ook hierover: Mr. H. Hardenberg, Het Burgerweeshuis te 's-Gravenhage 1564-1964, p. 9, 12; drs. N. J. Pabon, Bijdragen over het godsdienstig, zedelijk en maatschappelijk leven in Den Haag t/m het einde der 16e eeuw (Jrb. die Haghe 1936 p. 69-80); Jhr. Mr. D. P. M. Graswinckel, Nederlandse Hofjes p. 7, 8.
- 4 Cartularium Heilige Geest Den Haag, fol. CXI vso (reg. nr 1).
- 5 Zie voor een andere opvatting: mr. H. Hardenberg t.a.p., pag. 15. Zie voor de acte zelf: Cartularium Heilige Geest fol. CCLXXVI vso.
- 6 Provisionele instructie van Willem van Oranje, stadhouder-generaal, voor de burgemeesters van Den Haag, 6 juli 1560 (O.A. nr 753 fol. 163).
- 7 Acte waarbij de Staten van Holland aan de magistraat van Den Haag toestaan zelf Godshuis-, Kerk-, Heilige Geest- en Leproosmeesters en buitenvaders en -moeders van het Weeshuis te mogen aanstellen, 30 januari 1653 (O.A. nr 749).
- 8 Zie Cartularium Heilige Geest fol. ij t/m iii vso; De Riemer,

Beschrijving van 's-Gravenhage I 1 pag. 345. De rekeningen der rentmeesters (of regenten) beginnen met 1534, maar zijn helaas niet volledig. Hierin worden de namen der afhorende of rekening doende Heilige Geestmeesters/regenten vermeld.

9 mr. P. van den Brandeler, de Grote of St. Jacobskerk te 's-Gravenhage p. 28: 'Het Heilige Geestmeestersgild had een altaar in het kruispand tegen een pilaar aan de N. zijde van het middenkoor.

10 Een illustratie van de uitdeling in de St. Jacobskerk geeft ons het 16e eeuwse schilderij op de regentenkamer van het Heilige Geesthofje, waarop de Heilige Geestmeesters in hun ambtelijk gewaad geschilderd zijn, bezig met het uitdelen der goede gaven. Volgens Mevr. Dr. I. van Gelder-Jost is dit schilderij het enige tot nu toe bekende werk (c.a. 1579 vervaardigd) dat Anthonis Blocklandt (van Montfoort) voor een Haagse instelling of opdrachtgever heeft vervaardigd. Een broer van de schilder is in 1582, 1584 en 1586 in de rekeningen van de Utrechtse Geertkerk als Heilig Geestmeester vermeld. Na de Hervorming werden n.l. de altaren der gilden en broederschappen in de kerk door taferelen of gildeborden vervangen.

11 Copercule of coperkel (Frans couvercle, middel latijn cooperulum)-deksel, vooral band van een boek (Dr. E. Verwijs en Dr. J. van Dam, Middelned. Wrbk dl. III kol. 1878).

12 De Riemer t.a.p., deel II fol. 228. Het archief van de Heilige Geest van Den Haag kent vóór 1400 reeds 97 acten waarvan 43 in originali. Helaas is slechts van een der beide andere genoemde registers een fragment bewaard gebleven. Eveneens niet bewaard gebleven is het kaartboek, vervaardigd door de landmeter Jacob Coenssoen, waarvoor in het manuaal van 1560 een post van 25 pond geboekt staat (fol. xij).

13 Zij hadden in de St. Jacobskerk twee kantoren: een aan de N. zijde en het andere aan de Z. zijde. Het kantoor aan de Z. zijde was de kapel van het oude H. graf des Heren, een der oudste kapellen waarin vroeger een altaar van Sinte Anna had gestaan, tegen de dwarsbeuken van het schip der kerk van buiten aangebouwd onder een afzonderlijke bekapping. Deze kapel hadden Heilige Geestmeesters op 7 Januari 1584 van Adriaan Benninck aangekocht voor 12 pond en sindsdien heette zij de Heilige Geestkapel. In 1625 kochten kerkmeesters der

